

Luminile Brîncoveanului

Rolul gîndirii novatoare în epoca brîncovenească

OLIVER VELESCU

„Multe și vrednice de auzit istorii sînt faptele ce s-au întîmplat în zilele domniei lui Constantin Vodă Brîncoveanu...” și așa estel Cronicarul are dreptate. Într-adevăr, în vîltoarea provocată de interesele contradictorii ale împăraților din jur, Țara Românească a avut norocul de a avea un domnitor despre care se știe că era „un sprijinitor al ordinii și disciplinei în țară” (Cishull), „punctual și nelăsător în toate treburile sale” (Del Chiaro), însușiri politice grefate pe o fire blîndă și, din nefericire, prea încrezătoare. Politica Brîncoveanului s-a desfășurat astfel încît a antrenat la viața țării toate păturile sociale și a interesat în desfășurarea ei, geografic vorbind, întreaga Țară Românească, iar prin implicațiile ei, toate pămînturile românești. Prin sfera de interese – e un lucru cunoscut – ea a cuprins fără exagerare întreaga Europă și tot Orientul Apropiat.

În timpul lui Brîncoveanu s-au desfășurat fapte în toate domeniile, care pot defini activitatea unui stat modern sau, în cazul nostru, începuturile unei vieți de stat moderne. Se poate scrie istorie brîncovenească cu privire la economia agrară, începuturi industriale, organizare fiscală, viață politică internă, diplomatie – abil dublată de un adevărat serviciu de informații – construcții, arhitectură, artă, învățămînt, ideologie, cercetare științifică, tipar, politică culturală, moravuri, destindere (voiajuri de plăcere) și, desigur, se mai pot adăuga și alte domenii de interes mai mărunț. S-a scris cu erudiție, cu talent, cu multă căldură despre domnia lui Constantin Brîncoveanu, iar moartea-i de martir a aureolat toată moștenirea lui încît cu greu se mai poate adăuga cîte o contribuție substanțială la istoria brîncovenească.

În consensul tuturor cercetărilor, al tuturor exegeților lui Brîncoveanu se regăsește ideea centrală a politicii epocii – sinuoasă și nu întotdeauna bine înțeleasă – aceea a neafrînării țării și a ocrotirii ei prin politică și diplomatie de invaziile străine. O altă coordonată a epocii lui, iarăși unanim recunoscută, a fost aceea de libertate, de eliberare.

Nu se poate vorbi încă de eliberare națională, deși speranțe se puneau în politica Rusiei, politică sprijinită de Brîncoveanu prin canalele secrete ale „informației”. Brîncoveanu, mai abil decît Dimitrie Cantemir, a înțeles că puterea otomană – cu toate înfrîngerile militare suferite – era încă în stare să controleze politica Europei Orientale. El a înțeles și rolul Angliei (a se vedea primirea făcută lordului Pagett), ca și perfida politică a Austriei, de unde și sprijinul său – calculat – dat pentru păstrarea unui principat autonom al Transilvaniei, și cel dat românilor ardeleni greu încercați prin uniție¹.

Mai importantă ni se pare mișcarea de eliberare spirituală sau de libertate în sensul hegelian, de inovare, de înnoire. Or, una din trăsăturile caracteristice, am spune chiar fundamentale ale acestei epoci, este înnoirea. Epoca brîncovenească n-a fost în acest sens o epocă de răsturnări de valori, ci o perioadă de rodire a unor acumulări anterioare. Desprinderea din tiparele gândirii medievale, formarea unor noi deprinderi, dezvoltarea unor noi mentalități sînt cunoscute de istoriografia românească, existînd iarăși un consens în aprecierea acestei perioade istorice ca o epocă de deschidere. Sau, altfel spus – citîndu-l pe G. M. Cantacuzino – „perioada brîncovenească este aceea în care sufletul românesc a intrat în stăpînirea posibilităților sale creatoare”².

Cele mai importante evenimente ale perioadei premergătoare au fost „oficializarea” limbii române, lărgirea științei de carte dincolo de biserică și cancelaria domnească, precum și afirmarea originii și unității neamului românesc. Toate aceste împliniri din viața spirituală a poporului român trebuie interpretate ca o reflectare în aria românească a ceea ce se întîmpla în secolul XVII în întreaga Europă: o nouă gândire filozofică, cuceriri științifice și apariția unor noi lucrări literare, care, laolaltă, pun bazele unei noi culturi – cultura epocii moderne. Pe drept cuvînt definiția de „le grand siècle” dată veacului XVII se potrivește și realităților românești.

Politica novatoare brîncovenească este recunoscută de istoriografie, dar majoritatea studiilor au caracter de contribuție documentară sau monografic-analitică, iar în sinteze problemele sînt tratate separat în viziunea fiecăruia dintre autori. Asistăm la o „pulverizare prin specializare” sau în cel mai bun caz la o „juxtapunere de procepe paralele”³. Dar logica istoriei pretinde existența unei conexiuni între faptele istorice. Vasile Pârvan vorbește de o „legătură pur energetică”⁴ pe care noi o vedem ca o țesătură de idei conducătoare și care rezidă desigur în concepțiile filozofice cu largă circulație în epoca de care ne ocupăm. Afirmția nu este gratuită, referințele la filozofii antici fiind curente în scrierile epocii, iar ediții ale clasicilor filozofiei aflîndu-se în bibliotecile vremii. Pe drept cuvînt, preceptele filozofice pot fi considerate ca urzeală în țesătura de idei pe care ne-am închipuit-o.

Pornind iarăși de la lucruri cunoscute cum sînt: puternica influență a Universității de la Padova și însușirea de către studenți, viitori profesori și oameni politici ai Țării Românești, a neoaristotelismului; acerbele dezbateri de la Academia de la Constantinopol, în care au fost implicați Chiril Lukaris și marele filozof din veacul al XVII-lea Teofil Coridaleu; reluarea învățăturilor acestuia la București o dată cu înființarea, după cîteva decenii, a Academiilor, cea de la Iași, apoi cea de la Sf. Sava din București, așadar, pornind de la toate acestea constatăm că Țara Românească, Bucureștiul, se situează dintr-odată în fruntea mișcării culturale, a ceea ce se numea în vremea aceea Europa Orientală.

Dar, să revenim la filozofie, la filozofia neoaristotelică, pe care și-o însușeau cei aproape 200 de studenți la Academia de la Sf. Sava la sfîrșitul veacului XVII în primul deceniu al domniei lui Brîncoveanu. Trebuie să ne transpunem în epocă pentru a înțelege fiorul care străbătea studențimea cînd magistrii lor, interpretînd Logica lui Aristotel în viziunea lui Coridaleu, afirmau că „noi cunoaștem lumea nu prin revelație divină, ci prin cercetare și demonstrație logică”⁵. Dar, pentru că sîntem în epocă, ne menținem în limitele ei de gândire. Nimeni, nici în Apus, unde cartesianismul se impune treptat și nici în aria noastră ortodoxă nimeni dintre teoreticienii filozofi nu neagă Divinitatea sau Creația. Dar odată Universul creat, rămîne omului să-l cunoască. Descartes crede că această cunoaștere se face prin

„intuitus mentis”⁶, prin sesizare, intuirea clară a lumii înconjurătoare. La București, în anii imediat următori se învăța la Sf. Sava că „percepem înainte de toate obiectul fizic așa cum este el, apoi spiritul nostru îi adaugă elemente... obținute prin abstracție. Aceasta este imaginea obiectului obținută deci prin percepție și inteligența activă”⁷.

A gândi filozofic în acea epocă însemna să te îndoiești de ceea ce s-a scris sau se afirma în Scripturi. Paul Hazard⁸ citează un teolog protestant, Isaac D'Huisseau, care scria într-o carte apărută în 1669 că „nu mai trebuie să credem... decât ceea ce este limpede explicat în Scriptură”. Spiritul acesta dubitativ, care zdruncină convingerea că teologia dogmatică înseamnă totul îl întâlnim și la noi. Semnificativă este prin însuși titlul ei tălmăcirea lui Nicolae Milescu: „Carte cu multe întrebări (subliniem aceste cuvinte), foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre”⁹. Lucrarea lasă să se întrevadă îndoiala care i-a cuprins pe intelectualii români, în epoca desprinderii lor de ceea ce a fost denumit „frica medievală”, îndoială cu privire la cele mai inalienabile dogme ale Bisericii cum ar fi de pildă „unitatea Sfintei Treimi” sau „Imaculata Concepțiune”. Este o reflectare a confruntării între Scolastică și omul sfârșitului de veac XVII, cuprins de noua dimensiune a spiritului european. Milescu aseamănă Divinitatea cu raza de lumină, care „intră și prin case și prin tot locul, luminează și nu lipsește de nicăieri”. Dar, pentru acea epocă, când în tot veacul XVII în fizică, s-au făcut descoperiri senzaționale, mai ales în domeniul opticii, însemna că se foloseau ultimele cuceriri ale științei pentru a da răspunsurile la îndoielile ce frământau intelectualitatea vremii. Ultimele cuceriri ale fizicii cu privire la problemele razei de lumină erau la acea epocă: refracția, dispersia, spectrul, viteza luminii și în fine teoria ondulatorie a luminii a lui Huygens, care a fost valabilă până la teoriile lui Einstein¹⁰.

Iată un exemplu de modul cum folosește Milescu „raza de lumină” pentru a explica o dogmă: „În ce chip iaste fecioară să nască și iarăși rămîie fecioară. Această minune ne îngrozește. Să zicem: Cum o căscioară mică și spre răsărit să aibă o ferestruie mititică de sticlă curată și răsărind soarele se pogoară ca zarea și lovește în sticla aceia și sticla întru nimic nu se despică, nici se strică, ci rămîne sănătoasă, însă raza trece și luminează toată casa... și intră și iese raza prin sticlă, iară pentru aceia nimic nu se vatămă”.

Citind și recitind textul de mai sus nu se poate să nu izbească și humorul ce răzbate din el. Desigur, considerînd și humorul ca o categorie istorică, sensul fragmentului citat a fost altul decât cel pe care am fi înclinați a i-l atribui prin prisma veacului XX. Și totuși, și în această epocă oamenii glumeau și rideau „de cele sfinte”. Mărturie sînt „Didahiile” lui Antim Ivireanul, oglindă fidelă a moravurilor epocii. Mitropolitul pledează contra „păcatului”, aidoma scenelor cu iadul din frescele noastre medievale. Se poate chiar spune că expresivitatea scenelor din fresce își găsește un corespondent în elocința Didahiilor. Antim se adresează însă unei adunări alese. Dar această adunare nu era un „public cuminte”, ci dimpotrivă, Ivireanu se ridică împotriva lipsei de religiozitate, de respect. În timpul slujbei, spune mitropolitul, se vorbește, se rîde, se face cu ochiul „mai rău decât pe la cîrciumi”. Iar cînd se întreabă: „ce neam înjură ca noi”, enumerarea mitropolitului este antologică pentru humorul românesc: „de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de pomene, de luminare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de spovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfîntei biserici”¹¹.

Luptînd, cum se spune, de la înălțimea amvruului cu „relele” unei societăți care își permitea libertăți în vorbire, gîndire și comportament, mitropolitul Antim rostește fraze din care două ni se par concludente: „Sîntem orbiți de deșertăciunile

cele lumești, nu ne bucurăm la altceva, fără numai la lucrurile întunecului veacului acestuia” și „înțelepciunea lumii acestia este nebunie în fața lui Dumnezeu”.

Revenind la textul mai înainte citat al lui Milescu îi subliniem caracterul dubitativ, iar dubitativul are un corolar: cunoașterea, iar orizonturile cunoașterii sînt practic infinite. Cît de aproape sîntem de acel „cogito” al gîndirii cartesiene!

Immanuel Kant consideră cunoașterea de două feluri: istorică – *cognito ex datis* – și cea rațională – *cognito ex principiis*¹². Căutarea rațiunii sau, mai corect, justificarea prin rațiune a dogmelor și care era stadiul ei în lumea românească de care ne ocupăm, am încercat să o ilustrăm prin lucrarea lui Milescu. Interesant pentru epoca brîncovenească este și celălalt aspect al clasificării kantiene, „*cognito ex datis*” – cunoașterea istorică. Ea stă la baza cercetării științifice, atît a celei umaniste, cît și a celei din științele pozitive, ambele prezente în epoca brîncovenească.

Încă în 1914 Nicolae Iorga scrie despre „Academia literară și istorică a Brîncoveanului” (nu cea de la Sf. Sava), în fapt „asocierea lumii intelectuale făcută la îndemnul Domnitorului într-o vreme cînd în Europa se constituiau academii”¹³. Și tot marele savant scria cu referire la traducerea în românește și în special la monumentală operă de traducere a Bibliei din 1688 că: „pentru înțiași oară, limba românească e socotită ca obiect de pedepsire”, adică de studiu. Lucrarea a fost executată „de mai mulți oameni competenți care aveau o misiune oficială”. Textele epocii și mai ales Predoslovie Bibliei confirmă marele efort de cercetare lingvistică și filologică depus pentru a se scrie într-o limbă românească curentă și ușor accesibilă. Greutăți au avut traducătorii cu retorica limbii eline și cu cuvintele care nu-și aveau încă corespondent în limba română – neologismele. Din acest ultim punct de vedere foarte interesantă este „Scara a numerelor și cuvintelor străine filcutoare”¹⁴ întocmită în 1704 de Dimitrie Cantemir ca anexă la „Istoria Ieroglifică”. Iată cîteva din cuvintele cuprinse în „Scara” lui Cantemir și care s-au încetățenit în acea epocă în limba română: astrolab, ateist, atomiști (filozofii), centru (centrul geometric), comedie, democrație, eclipsă, fantasmă, palat și altele. Numai lectura acestor cuvinte ne poate da o imagine asupra noilor preocupări și a diversității lor în lumea românească în vremurile de care ne ocupăm. Finalitatea acestor strădanii este o limbă cursivă, la curent cu schimbările petrecute în graiul de toate zilele. Nicolae Iorga consideră această limbă ca armonioasă, de o „senină unitate” și afirmă că și în limbă, ca și în arhitectură, se poate vorbi de un stil brîncovenesc.

Fructul acestor străduințe îl regăsim în politica tipăriturilor. Cartea se tipărește și se difuzează – și rolul de unificator de neam al cărții nu mai trebuie demonstrat – pentru „înțelegerea de obște”, „ca să poată fiește care rumîn ce și pușînă învățătură ar avea să le înțeleagă” sau „să o citească (tinerii) nu numai în școală ci și pe la casele sale”. Subliniem aceste citate¹⁵ din predosloviile unora din cărțile tipărite în epoca brîncovenească pentru că atunci au existat și opinii contrare. Erau susținători ai superiorității limbii eline (Frații Lihudi, 1685) sau pentru menținerea limbii slavone („pre limba obișnuită a se citi prin bisericile rumînești – Psaltirea, Buzău 1701). La aceste obiecții, în deplin consens cu curentul de opinie generală – răspunsul îl găsim tot în filozofia epocii. De data aceasta într-o scriere a lui Dimitrie Cantemir din anul 1700 (*Sacrosantae scientiae indepingibilis imago* – Imaginea științei sacre, care nu se poate zugrăvi): „Ă vorbi limba maternă este un dar perfect al naturii”¹⁶. În fapt, constatăm triumful limbii române, cucerirea cea mai de seamă a culturii de pe meleagurile noastre la acea vreme.

Ne vom opri, fără a intra în amănunte, asupra Fizicii lui Aristotel în interpretarea corydoleană și a transpunerilor ei în manifestările concrete din timpul lui Brîncoveanu. Nu, nu este o ciudățenie sau o interpretare forțată a documentelor, dar rar se întâmplă ca o învățătură să creeze o mentalitate care produce o „energie socială” capabilă să se manifeste în domenii aparent fără legătură între ele. De pildă, teza aristotelică mai sus amintită a materiei percepută de simțuri, iar cunoașterea ei prin gândire, a deschis interesul pentru obiectele (lucrurile) concrete. Materializarea acestui precept s-a făcut prin studiul naturii (de fapt descoperirea naturii), a geografiei și a cartografiei, a matematicii și a astronomiei, aceste două din urmă discipline fiind și materii de învățămînt la Academia Sf. Sava.

Încă o dată, cele afirmate mai sus nu trebuie interpretate simplist ca o relație directă. Neoaristotelismul trebuie înțeles ca o nouă metodă de gândire care a cucerit sufletele oamenilor în dorința lor de a cunoaște.

Preocupările astronomice ale stolnicului Constantin Cantacuzino ce își comandă și o lunetă în acest scop, stabilirea coordonatelor geografice ale orașului București de către Hrisant Nottara, ridicarea cartografică și întocmirea hărții stolnicului Constantin Cantacuzino, iată doar cîteva exemple care credem că vin în întîmpinarea celor scrise mai sus. Ar mai fi de adăugat participarea la aceste lucrări a zeci de dieci, care nu erau doar simpli copişti, ci formau, alături de personalul cancelariei, de cel al școlilor, intelectualitatea mărunță a epocii. Și așa după cum se întîmpla peste tot, aceștia discutau despre munca lor și colportau ideile din cărțile sosite și citite, comentau lecțiile ținute la Academie, precum și noutățile aduse din călătorii sau de către călători.

Preocupările la care ne-am referit integrează lumea intelectuală românească în spiritul european. Paul Hazard în studiul mai înainte amintit, într-una din concluziile sale afirma că la vremea aceea „cel ce rămînea în afara științei risca să rămînă la marginea vieții” (pag. 123) sau „a vorbi despre stele – adică despre astronomie, dar și de astrologie (a se vedea Foletul Novel al domnitorului Brîncoveanu) este o preocupare galantă” și îl citează pe Fontenelle care are o frază despre „nobila furie de astronom” (pag. 309). Pentru celelalte exemplificări trimitem la cartea sus amintită, noi mărginindu-ne a aminti în acest context *Tratatul de matematică* apărut la Paris a lui Hrisant Nottara, personalitate deosebită a epocii, care după părerea noastră ar trebui inclus cu mai multă convingere în istoria culturii românești, implicarea sa în viața politică și culturală a Brîncoveanului fiind de altfel bine cunoscută. Argumente astronomice folosește și Antim Ivireanul în cunoscutele lui Didahii: „S-au aflat întinăciuni (pete) la soarele cel simțitor, prin mijlocul ochanelor, de astronomii cești de pe urmă, lucru necunoscut de cei vechi...”¹⁷. În amintirile Didahii sînt și alte pilde luate din lumea înconjurătoare și din realizările fizicii, cum ar fi magnetismul sau raza de lumină. Ele dovedesc nu numai cultura mitropolitului, ci și predispoziția mentală a auditorilor săi, pregătiți să recepteze predicile de înaltă ținută intelectuală ale lui Antim Ivireanul.

Aminteam de noua considerație de care se bucurau lucrurile, obiectele, în viziunea filozofiei neoaristotelice și rolul creator al imaginii. Această concepție și-a găsit aplicabilitate și la natură ca întreg și la înscrisura „obiectelor” în peisaj. În acest context se amintește de contemplarea naturii, ca atitudine filozofică, ca act suprem de descărcare, ca o formă a liniștii suverane, nu însă în sensul ruperii de lumea fizică reală, ci de o solidarizare cu natura (exemplul cel mai frecvent citat este acela al lui Socrate privind ore întregi cetatea Atenei).

La noi, însă, nu se poate vorbi de o „ieșire în natură”, pentru că, parafrazând, se poate spune că „românii-i frate cu natura”, dragostea pentru peisaj fiind prezentă în spiritualitatea poporului nostru: „Pe un picior de plai, pe o gură de rai”!

Caracter de noutate în epoca brîncovenească are însă noua dimensiune dată naturii, peisajului; se poate vorbi de redimensionarea lui estetică, atribuirea de noi valențe. Del Chiaro amintește de foișoarele din grădină și de pridvoarele caselor boierești, ca loc de contemplare a naturii. În aceeași epocă, dar cîțiva ani mai tîrziu, la 8 martie 1724, Constantin Mavrocordat își motivează amplasamentul casei domnești de la „Foișor” ca fiind „locu cu mai frumoasă priveală”. Ideea „locului de priveală” o întîlnim și în 1786 la Nicolae Mavrogheni cînd își face chioșcul cu etaj și havuz la „capul Podului Mogoșoaiei” iar foișoare pe malurile înalte ale Dîmboviței au în București, în 1803, vornicii Brîncoveanu și Manu. Dar în afara acestei nevoi de peisaj, mai importantă ni se pare necesitatea amenajării lui, de „construire a” pitorescului. Ne referim la arta grădinăritului, „care – cităm din Hegel – creează pentru spirit un mediu înconjurător cu totul nou”¹⁸. Izvoarele istorice menționează adevărate corpuri de grădinari, care confirmă această preocupare și subliniază înflorirea artei grădinăritului în epoca brîncovenească¹⁹.

Un alt aspect al aceleiași probleme – a descoperirii naturii – este călătoria, fenomen care la rîndul său deschide noi problematice. Ideea renascentistă a călătoriei în opoziție cu sedentarismul și frica de ceea ce era „dincolo de pădure”, subiectul multor studii, nu își găsește o aplicare întocmai în părțile noastre. Circulația peste plaiurile de munte între cele trei țări românești, transhumanța, mai tîrziu deseale călătorii la Poartă, dar și la Raguza, Veneția, în orașele germane, au prilejuit contactele care au creat primele premise de unitate a poporului, dar și un prilej de a cunoaște lumea. Călătoria, deplasarea cu întreaga curte este un obicei de veche tradiție feudală, practicat în toată Europa. În timpul lui Brîncoveanu asistăm la o reluare a ei, iar din relatările cronicărești se simte plăcerea, bucuria de a întreprinde călătorii prin țară. Domnitorul s-a dus la Rîmnicu Sărat „să o vadă” (mînăstirea) și pentru aceia mai mult iar și ca să se plimbe”. Parcurgerea țării în aceste călătorii – și cronicarii subliniază cu insistență fastuozitatea alaiurilor – creeau în mod firesc relații spirituale complexe între cei care călătoreau și peisajul străbătut, între Domn și însoțitorii lui pe de o parte și pe de altă parte poporul care privea parcurgerea cortegiului domnesc. Între sentimentele care se nașteau atunci în sufletul tuturor am intui doar acela de unitate între domn și popor, între oameni și țară și am putea spune că prin aceste călătorii se formau acele elemente care vor contribui la începuturile unui viitor sentiment național, sub forma unui simțămînt de siguranță și unitate cu pămîntul Țării Românești, o legătură a omului cu ținutul său ce baștină. Domnia lui Brîncoveanu, epoca sa, nu este o lume statică și nici sedentară. Călătoria – scrie Tudor Vianu în 1931 – este un excitant al imaginației și al memoriei ereditare. Prin prezența curții, locurile de popas – de unde Brîncoveanu își exercită domnia – sînt reședințe domnești trecătoare, pe timpul șederii domniei acolo, altele, cele îndrăgite de domnitor, devin reședințe temporare, pe lîngă cele oficiale de la București și Tîrgoviște.

„Neconținut, iubind a înfrumuseța”, cum scrie cronicarul, Brîncoveanu dacă găsea mulțumire interioară – o împlinire estetică – într-un peisaj pe care-l îndrăgea, el simțea nevoia să-l armonizeze cu gusturile sale, să-l umanizeze și dispunea amenajarea lui și construirea unei case pentru el și familia sa. A se vedea cazul casei de la Doicești: „le-au prefăcut și le-au îngrijit foarte frumos... ca să aibe unde să se primble cîte odată și a făcut și heleșteu”. Intuim o relație de la transparența peisajului la gîndire și de la gîndire la arhitectură. Ne întoarcem încă o dată la

Aristotel, la Corydaleu, la mentalitatea epocii și reamintim de rolul creator al imaginii care duce și la ideea de a construi. Sau, folosind un alt gând al lui Tudor Vianu, de a le compune într-o imagine, de ale înzeștră cu un înțeles. Dar cum se construia în epoca lui Brîncoveanu? Nu, nu vom intra în tehnologia construcțiilor, în arheologia medievală, ci dorim să subliniem unele din trăsăturile estetice dominante ale construcțiilor brîncovenești, așa după cum reies ele din izvoare. Documentele scrise și inscripțiile (pisaniiile) folosesc ca regulă generală, pentru caracterizarea unei ctitorii brîncovenești cuvintele „frumos” și „luminos” fie împreună, fie separat.

Dar ce se înțelege prin frumos în epoca respectivă? Putem răspunde că tot ceea ce era luminos. Ideea de a „sparge” întunericul o găsim bine exprimată în Cronică la Radu Greceanu cu privire la biserica de la Viforita. Fiind „proastă, întunecoasă și nezugrăvită... s-au apucat... de i-au mai lărgit ferestrele”. La Sf. Gheorghe Nou din București „surpatau acea mică și întunecoasă (biserică) și au făcut din temelie alta”, care era „luminoasă, desfătăată”. Discuția asupra luminii brîncovenești, ca o contribuție la istoria esteticii românești poate constitui o temă aparte. Pentru a înțelege însă structura intimă care justifică amplasamentele și arhitectura caselor brîncovenești să vedem ce se înțelegea prin „lumină” în limitele Academiei de la Sf. Sava, în definiția lui Corydaleu: „Lumina nu este nici corp, nici materie, este mai degrabă o formă de diaphaneitate. Ea este – subliniem – energia obiectului care răspîndește lumina și cu care coexistă perpetuu”²⁰.

Ne oprim o clipă și asupra noțiunii de „frumos”, de frumos „tocmit” – adică construit, clădit. În povestirea „Varlaam și Joasafaat” (versiunea lui Udrishte Năsturel 1649) în care vorbindu-se de cer unde stelele sînt tocmită cu rînduială, se scrie că cerul s-a clădit „și iaste din multe tocmit, pentru care lucru se chiamă frumuseje. Deci, frumuseje și tocmire iaste măiestria a vreunui meșter”. Dorim să subliniem acest corolar „frumuseje și tocmire” ca existent în mentalitatea vremii, ea fiind garanția măiestriei a ceea ce se clădește. Ideea o regăsim de altfel atestată documentar mai ales în pisanii, mulțumindu-ne a cita doar inscripția de la mănăstirea Sf. Sava din București din 1709: „au ridicat aceasta ce astăzi se vede, așa iscusită și frumoasă”. Încă o dată, nu este o argumentație sterilă pentru că însuși mărturiile arhitectonice confirmă acest ideal, prezent de altfel și în literatura populară alături de ideea de „strălucire”, de „sopmptuozitate”. Două exemple din multe altele: un palat de aur, pardosit cu rubine, oculit cu un zid de marmoră și o grădină de flori și copaci întodeauna înfrunziți (Basmul „Șarpele Unchieșului”) sau iată reprezentarea raiului din povestirea Varlaam și Joasafaat sus citată: „O cetate care lumina cu o strălucire nespūsă, pentru că era de aur curat”. Toate aceste plăsmuiri arhitectonice sînt așezate pe malurile unui heleșteu, sau pe ape curgătoare „foarte limpezi și curate”, „care veseleau privirile ochilor”.

Desigur, în imaginația populară această strălucire făcea parte din idealul de frumuseje, iar un domnitor cult, iubitor de natură și de somptuos cum a fost Brîncoveanu nu putea fi străin de aceste sensibilități în întregul context mental amintit.

Palatele Brîncoveanului nu mai sînt cocoțate „pe o stîncă neagră”, ci sînt așezate în Cîmpia Română sau în zona colinară a podgoriilor. Despre natura acestor locuri și înscrierea arhitecturii în peisajul înconjurător, efectele luciului de apă (a heleșteelor) s-au scris pagini frumoase în literatură, ca și în textele de specialitate. Se subliniază mai ales peisajul molcom, transparența aerului și luminozitatea lui („aerul răsfrînt în unde diafane...” – Odobescu în Pseudokynegheticos). Reținem talentul deosebit al arhitecților lui Brîncoveanu,

perfecta stăpînire a jocului de lumină și umbre, care venea nu numai în întîmpinarea gustului comanditarului, dar se înscrisă perfect în spiritualitatea românească prin efectul său vizual, sesizat cu măiestrie de arhitectul eseist G. M. Cantacuzino. Dar iată de pildă cum receptează peste veacuri aceleași imagini, la Mogoșoaia, Marta Bibescu: toamna „văzduhul este limpede precum cristalul”, sau „cerul albastru, de un albastru fără nume, într-atît este de frumos ca fata din povestea persană”, sau iarna: „o vreme dumnezeiască. Nici cînd nu s-a oglindit un cer atît de mîndru într-o pulbere de zăpadă atît de subțire”²². Regăsim, așadar, în compozițiile arhitecturale brîncovenești exprimată nu numai o atmosferă elevată, păstrată pînă în zilele noastre, ci și o noblețe, o ținută de mare distincție și demnitate, o proiecție peste veacuri a ceea ce a fost epoca brîncovenească. Dar Brîncoveanu construiește în spiritul epocii sale și trebuie amintite aici, în acest context de măreție artistică, mănăstirile Horezu, Surpatele și multe alte realizări arhitectonice de seamă.

Amintind de Mogoșoaia, reținem din pisanie că este vorba de „un palat” inaugurat la 20 septembrie 1702, pe cînd în 1698 la Potlogi pisania menționează doar „o casă” și gîndul ne duce la „Scara” lui Cantemir, între neologismele căreia figurează și cuvîntul „palat”. Atribuirea numelui de palat caselor domnești apare în descrierile călătorilor străini încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea. În 1593 I. Walther amintește casele domnești de la Radu Vodă din București (Res Gestae Michaelis) și Petru Bogdan Baksici în 1640 descrie curtea domnească din București, ambii definind aceste construcții cu termenul de palat. Nu e o observație oarecare, pentru că în Europa este vremea marilor palate: Versailles (1664-1684); în 1689 începe la Viena construcția palatului Schönbrunn, în anul 1703 se fondează Sankt-Petersburgul, iar din 1709 avem ansamblul de la Petrodvoreț și lista poate fi mult lărgită. Nicolae Iorga, discutînd țărta europeană a epocii, încadrează din punct de vedere al arhitecturii aceste palate „cu tot ce este pompos, ales, sever și distant în ele” „într-o ordine general europeană”²³. Noi credem că și curțile domnești, casele brîncovenești pot fi încadrate în aceeași mentalitate europeană. În ceea ce privește volumul construit (proporția Versailles-Mogoșoaia) ne gîndim la ceea ce ar putea fi caracterizat ca o dimensiune românească a monumentalului. Sau, reluînd o temă discutată în estetică și de esești ai culturii, se poate spune fără a greși, că monumentalitatea poate fi regăsită la orice scară sau, altfel spus, volumul construit nu determină monumentalitatea unei valori artistice.

Deschiderea către Apus, semnalată în comportamente²⁴ și în moravuri, s-a făcut într-o formă specifică, originalitatea românească fiind unul din factorii constanți ai istoriei noastre, ca o exprimare a neațîrnării. Revenind la exemplul Mogoșoaiei, ce pildă poate fi mai bună decît arhitectura edificiului pentru ilustrarea îmbinării selective a elementelor tradiționale cu cele aduse din alte părți pentru realizarea acestui original palat românesc. Într-adevăr, Mogoșoaia demonstrează că „poți participa la o civilizație, fără a o copia”²⁵.

Mogoșoaia devenise chiar în epocă o reprezentare a simțămîntelor politice. Nu întîmplător Brîncoveanu dispusese să se execute aici cunoscuta frescă – azi dispărută – care trebuia să eternizeze victoria diplomatică asupra turcilor din anul 1703. Și, trebuie imediat să amintim că în 1688 Domnul a fost ales de țară și nu de turci. Așadar, Mogoșoaia este o clădire simbol al neațîrnării, o clădire-idee.

Această exprimare a puterii prin construcții este doar una din fațetele politice ale lui Brîncoveanu. Credem că la măreția epocii brîncovenești – și faptele permit folosirea acestei expresii – a contribuit o gîndire curajoasă, deschizătoare de noi orizonturi, cu o orientare optimistă, însoțită și de Domn și de sfetnicii săi. Ea este

confirmată de cuvintele cronicarului Radu Greceanu: „toate scîrbele și întristarea trecutelor primejdii, spre bucurie l-au întors”.

Dar desigur, din nefericire, o asemenea domnie, plină de lumini, o asemenea viață predestinată binelui obștesc, civilizației, n-ar fi meritat tragicul sfîrșit din 15 august 1714.

„Les lumières de Brîncoveanu”

Résumé

Dans cet étude on arrive à comprendre l'existence d'une tissage des idées provenant de la philosophie néoaristotélienne, exprimée dans la vision du grand philosophe Théophil Corydaleu et qui ont les retrouvent dans l'enseignement académique de Jassy et de St. Sava à Bucarest. Les idées novatrices trouvant leur application dans les différentes disciplines: les dogmes de l'Eglise, la littérature, la linguistique, mais aussi dans les sciences positives – comme la physique ou l'astronomie. La reconsidération de la nature comme paysage et la maîtrise achevée par les architectes de l'époque concernant le jeu des ombres et des lumières, représentent en même temps une réflexion de la même philosophie.

Les traits de la vie spirituelle et matérielle de l'époque Brîncoveanu sont en effets les traits d'un mouvement de libération spirituelle, de liberté dans l'acception de la philosophie hégélienne et en même temps une réflexion roumaine de tout ce qui se passait en Europe pendant le XVII-ème siècle, ce désigné par l'histoire: „Le Grand Siècle”.

Note

1. Ion Lupaș, în studiile sale mereu actuale, a caracterizat suma relațiilor cu Transilvania, reflectate în politica culturală, spirituală, de relații sociale, de construcții laice și de cult, de achiziționare de proprietăți, drept o „penetrație pacifică, lentă a Brîncoveanului în Transilvania”. A se vedea studiile: „Suveranitate” transilvană, moldovană și munteană în veacul al XVII-lea; Sfîrșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic; Mitropolitul Teodosie Veștemeanu (1668–1672 și 1679–1708) în Ion Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943.
2. G. M. Cantacuzino, *Brîncoveanu sau izbînda oltenească*, în antologia Izvoare și popasuri, București, 1977, p. 143.
3. Mihai Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*. Culegere de studii. București, 1985, p. XLIII.
4. Vasile Pârvan, *Ideii și forme istorice*, p. 77 apud V. E. Catargiu, Vasile Pârvan, *Filozof al istoriei*, Iași, 1982, pag. 151.
5. Cleobul Tzourkas, *Les debuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1653–1646)*, Bucarest, 1948, p. 129.
6. Pentru discuția etimologică a expresiei folosite de Descartes, întîi într-o scrisoare din 1639, apoi în lucrarea lui „*Recherche de la Verité, par les lumières naturelles*” (ediția Adam-Tannery, t. II, p. 599 și t. X, p. 505) a se vedea Jean Laporte, *Le rationalisme de Descartes*, Paris, 1945, p. 24–25.
7. Cleobul Tzourkas, *op. cit.*, p. 149.
8. Paul Hazard, *Criza conștiinței europene 1680–1715*, București, 1973, pag. 93.
9. S-a folosit textul publicat de Virgil Cîndea, *Rățiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*. Cluj-Napoca, 1979, p. 89.
10. Dr. Valer Novacu, *Despre noțiunea de lumină în procesul dialectic de dezvoltare istorică*, în

- Studii. Revistă de știință, filozofie, arte*, nr. 1, 1948, p. 25 și J. D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 327.
11. Episcopul Melchisedec, *Didahiile sau predicile mitropolitului Antim Ivireanul*. Studiu. București, 1888, p. 11 (Didahia la Duminica Vameșului), reprodusă apoi și în alte ediții ulterioare). Aceeași idee o regăsim la I. L. Caragiale: „În mănăstiri de ambe sexe nici un excursionist, indiferent de naționalitate, protecțiune sau confesiune nu are voie de a înjura sub nici un cuvânt de cruci, de troiță, incoastas, aiasmă, în fine de tot ce privește religia străbunilor noștri, paladiul naționalității române” (*Mare excursiune română prin județul Neamțu*) în *Opere*, ediția 1962, vol. 3, p. 559.
  12. Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, ediția 1930, p. 644.
  13. Nicolae Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Brîncoveanu și scopurile Academiei Române*. Comunicare în ședința din 12 septembrie 1914. An. Academiei Române Mem. Secț. Ist. t. XXXVII, București, 1914.
  14. Acad. Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir* în „Istoria Ieroglică” în Academia R.P.R. Buletin Științific. Secția de știința limbii, literatură și artă, t. I, nr. 1-2, 1951, p. 23.
  15. Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vălenii de Munte, 1909, vol. II, p. 3-12.
  16. Dan Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964, p. 205-212.
  17. Interesantă observație a lui Iuliu Zane în *Proverbele Românilor*, 1895. La proverbul „a căuta pete în soare” adaugă următorul comentariu: „Această zicătoare destul de răspîndită prin orașe pare a fi mai puțin cunoscută pe la țară”.
  18. Hegel, *Prelegeri de estetică*, București, 1966, vol. II, p. 93.
  19. Radu Popa, *Mogoșoaia. Palatul și muzeul de artă brîncovenească*. București, 1962, p. 26. Del Chiaro amintește de „grădina palatului domnesc din București, desenată după bunul gust italian”, iar Aubry de la Motraye menționează „grădina frumoasă” care ține de Mogoșoaia, în *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, p. 372 și 528.
  20. Cleobul Tzourkas, *op. cit.*, p. 227.
  21. Lazăr Șeineanu, *Basmelor române, în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*. Ediția 1978, p. 172.
  22. Martha Bbescu, *Jurnal Politic*, București, 1979, p. 122 și 126.
  23. Nicolae Iorga, *Istoria artei medievale și moderne în legătură cu dezvoltarea societății*, București, 1923, p. 249.
  24. Tarifal vamal al lui Brîncoveanu, pe lângă articole de proveniență orientală, pomeneste de „povare de mărfuri venețiene și vieneze”.
  25. G. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 132.